

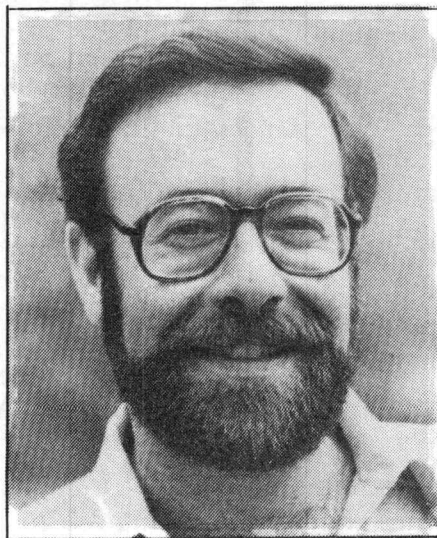
ראיון: הפורענות כחוליה היסטורית

גשר צור מאד

מאת צביה בן-יוסף גינור

שיחה עם דוד רוסקיס
לרגל הופעת המהדורה
העברית של ספרו אל פני
הרעה: תגובות לפורענות
בתרבות היהודית
החדשה

(תרגם ידידה פלס, הוצאת
הקיבוץ המאוחד, 1993)

שמונה שנים לאחר פירסומו באנגלית, ראה סיפרו של דוד רוסקיס תחיה בלבד – שו החדש, העברי. ההעברה מלשון אל לשון מורכבת ורבת חתחתים בכל מקרה, אולם משמעותה עמוקה ואולי אף סמלית כאשר מדובר בספר המסויים שלפנינו. זאת, מאחר שעניינו המרכזי של הספר הוא תרבותה של יהדות מזרח-אירופה, על שתי לשונותיה, העברית והיידיש, והעמדתן זו ליד זו במסגרת הדיון בתגובות הספרותיות לשואה. כוונתו של הספר, אם כן, מצטיירת כנסיון כמעט נואש להאיר את תרבות היידיש כשוות ערך לזו העברית, אם לא למעלה מזה, ובהבאת הדברים אל הקורא העברי מתעוררות מחדש בעיות שהטרידו את העם בטרם נכחדה תרבותו היידיש עם יוצריה וצרכניה. אולם במעבר שבין הלשוניות חל שבר נוסף: קהל היעד הישראלי שונה הן מקהל היעד האמריקני, הן מקהל היעד היהודי-אמריקני, ולדברי רוסקיס בפרק המבוא: "באופן פרודוקסאלי, קל יותר לציין דברים שבין עברית ליידיש בספר שלשוני אנגלית, למען קהל-קוראים שהתחרות ההיא והמריבות הללו זרות לו לחלוטין, מאשר להביא גישה דו-תחומית, סינתטית, לפני קהל-קוראים עברי". זאת, ועוד: "כעת, משעה שחזר הספר לבית-גידולו, ואנו פטורים מלפרש כל מושג יהודי שבו, ואף מותר לנו לנקוט לשון גוף-ראשון ('בקרוב עמנו') במקום גוף שלישי ('הם, היהודים') – יש יסוד לקוות שגם ההיבט ההשוואתי יתקבל, ויתרחב אופקו של המחקר הזה".

אולם מעל ומעבר לתשתית התרבותית שאותה מנסה הספר לתאר ולפרש, הוא יוצא להציע תיאוריה ספרותית של התפתחות הספרות היהודית כתהליך של הולדה ומיחזור, על פיו נולדת הספרות מתוך המודלים שעוצבו על-ידי התרבות מראשיתה. בכך טוען רוסקיס את טענתו כנגד התפיסה האפוקליפטית, המוציאה את השואה ואת התגובות הספרותיות לשואה מן התהליך ההיסטורי ומעמידה אותן כאירוע של 'קץ הימים'. במלים אחרות, רוסקיס מקיף בספרו את המודלים, התבניות, הז'אנרים,

הטונאליות והעיצוב הלשוני של תגובות ספרותיות לאסון מימי ראשית העם ומצביע על מיחזורן בתקופה שקדמה לשואה, בעת השואה ולאחריה. על-ידי מסע מקיף זה הוא מלבן עמדה בלתי פשרנית של תפיסת עולם תרבותית וספרותית המושתתת על המשכיות היסטורית והתחדשות מתמדת שהאפוקליפסה זרה לה על-פי כל קנה-מידה. כמו החידוש בגישה האינטגרטיבית לתרבות היהודית מנקודת הראות הלשונית, כך גם התיאוריה האנטי-אפוקליפטית אמורה לעורר ענין שונה בתכלית בעת הופעתו של הספר בישראל.

על שוני זה ניתן לעמוד מיד עם הבעייתיות המתעוררת לנוכח תרגום הכותרת. בעוד זו נקראה באנגלית "מול האפוקליפסה" ונתקבלה כדו-משמעית – במשמעות הפשט, הספרות שכתבה כתגובה לשואה, ובדרש, בעמדתו של המחבר נגד התפיסה האפוקליפטית, הרי שבעברית מסתפקת הכותרת בלשון הפשט בלבד. הדגש בכותרת העברית הוא על ההיבט התרבותי-ספרותי ואילו התיאוריה ההיסטורית נשמטת. מתוך שתי אידיאולוגיות המשתמעות מן המקור, הבחירה בתרגום נפלה על זו המציגה את תרבות מזרח אירופה על-פי ספרות השואה, ולא על זו המציגה את התרבות כתהליך היסטורי של שיחזור ומיחזור.

לאור שאלות אלה ואחרות, ולכבוד הופעת המהדורה העברית והתגובות הצפויות לה, נפגשתי עם דוד רוסקיס במשרדו בסמינר התיאולוגי היהודי בניו-יורק, על מנת לשמוע מפיו על חייו הכפולים של הספר החשוב הזה. יליד מונטריאול ובוגר אוניברסיטת ברנדייס, רוסקיס מכהן כפרופסור לספרות עם ישראל מזה שמונה עשרה שנה, והוא מייסדו ועורכו של כתב-העת "פרופ" טקסטס, יחד עם אלן מינץ.

• על איזה מדף היית מניח את הספר הזה בספרייה? האם תגדיר אותו כספר בחקר הספרות, ההיסטוריה, או על-פי לשון גוף ראשון שאתה נוקט בו, זוהי אודיסיאה אינטלקטואלית, מסע תרבותי אל העבר של אבותיך?

נראה שהמדף הזה עדיין אינו קיים בספריה העברית. תחומו האקדמי הוא תולדות התרבות, תחום מפותח מאד בקרב העמים. ואמנם כאשר זכה הספר בפרס "אמרסון", התקבל במסגרת הקטיגוריה הנקראת "מצב האנושי", ולא בקטיגוריה של חקר הספרות או ביקורת הספרות. בלשון האנגלית קיימים ספרים מקבילים, כמו למשל מחקרו של הרולד פיש העוקב אחר מיתוסים והתפתחותם בספרות היהודית. מחקרו על מיתוס העקידה מקביל למחקרי על מיתוס השואה. מצד שני, אפשר לציין את ארנולד אייזן, מתחום מחשבת ישראל, שכתב ספר על רעיון הגלות והתפתחותו לאורך ההיסטוריה היהודית.

• כיצד התקבל הספר באנגלית? מי הוא קהל הקוראים שלו?

מקרב העולם האקדמי זכיתי לתגובה רחבה ומעמיקה מצדם של ההיסטוריונים ואנשי מחשבת ישראל, שהגישה המקיפה של ספרי אינה זרה להם ואינה מרתיעה אותם. לעומת זאת, אלה שאליהם נתכוונתי, אנשים העוסקים בשואה ומלמדים אותה, התקשו לגבור על החומר וכנראה שחשו ניכור אל מול הקאנון שאני מציג. בעברית יהיו פני הדברים שונים, שהרי אני מציע מחקר פנימי על העת החדשה, תקופה מוכרת שבה צמחה הציונות והתפתחו התנועות שעיצבו את חיינו בהווה. יתר על כן, עבודתי מאירה את הנושא המוכר מזווית חדשה המדגישה את תרבות מזרח אירופה, המעמידה על נס, ויש אומרים שעל נס רם ונישא מדי, את חשיבותה של תרבות היידיש, ואני מגיע אל הנושא מנקודת ראות של החוויה הגלותית. כל אלה אמורים לסקרן את הקורא העברי, שכן ההזרה שאני עושה תאיר לו את הנושא בהקשרים חדשים.

• האם יש חוקרים מסויימים שאת דעתם האישית היית שואף לשמוע?

• כן, במיוחד שניים שאציין בשמם. הראשון הוא פרופסור מנחם ברינקר, בהמשך לשיחה שניהלנו לפני שנים אחדות כאן בניו-יורק. באותה שיחה סיפר לי על מחקרו על ניטשה והשפעתו על התרבות העברית החדשה. בין היתר, אמר לי ברינקר, כי עד כמה שקיבלה התרבות העברית את מושגיו של ניטשה באשר ליחיד ולרעיון 'האדם העליון', בנקודה מסויימת נעצה קבלה זאת

וחלה הסתייגות מהרעיון בכליותו: ברנר ואחרים יכלו לקלוט רעיון זה רק עד גבול מסוים ולא יותר, מאחר שהיו מחוייבים לאידאה של הקולקטיב וכאן נסוגו לאחור. ההשלכה וההקבלה לתיזה של ספרי מתבססת על אותו עיקרון. אני טוען שיש חוויה משותפת לעולם היהודי ולעולם הנוצרי, אולם רק עד גבול מסויים שאותו אין אנו יכולים לחצות, והוא המעבר אל קבלת הרעיון האפוקליפטי. דווקא בעולם היהודי החילוני, וזה גרעין הספר שלי, קיים עיכוב על סף האפוקליפסה, ועצירה.

חוקר צעיר נוסף, אבנר הולצמן, כתב מחקר על אביגדור המאירי ובו פסח לחלוטין על ספרות יידיש כאילו לא היתה ולא נבראה, כאילו לא הגיבה על מלחמת העולם הראשונה, ובכך עומד המאירי יחיד במינו, אף כי גם אני לא הקדשתי להמאירי את המקום שלו הוא ראוי, ולו יכולתי הייתי מרחיב את הנושא בסיפרי, מעניין אותי אם הולצמן מכיר עתה יותר בחשיבותו של המאירי במסגרת התופעה הרחבה של ספרות מזרח אירופה ובעיקר במפנה שחל בה במלחמת העולם הראשונה, אז נקבע כבר המהלך הבא של התגובה לפרוענות.

• ביציאתך כנגד האפוקליפסה, אתה יוצא למעשה כנגד אלה הרואים בשואה אירוע אפוקליפטי. מי אלה?

• רוב אלה שדנו בנושא, וראשון בהם הוא אלי ויזלמיד עם צאת ספרו הראשון, לילה (1958), בצרפתית. ובדומה לו גם אדוארד אלכסנדר, אלווין רוזנפלד ואף, במידת מה, סידרה האזרחי, אם כי היא שינתה את דעתה מאז 1980, עת יצא ספרה. הם ואחרים רואים את השואה וספרותה כעניין בפני עצמו, כחוויה חוץ-היסטורית הדורשת תגובה חוץ-היסטורית ובכך מבטלים את קנה המידה הספרותי. איני הראשון שעומד כנגד אסכולה זאת, אולם אני הוא זה שהגדיר את העמדה וביססה, והשתית אותה על יסודות עתיקים, מקראיים. הם טענו כי 'הפרשנות המהפכנית', זו העושה היפוך במקור העתיק ומטעינה אותו בפירוש נוגד, היא מן הנורמות המאפיינות את ספרות השואה. ואילו אני מוכיח כי זאת היא הדרך המקובלת והשלטת בתגובות לשואה מאז קדמת דנן, החל ממגילת איכה, לאורך הפיוט ובימי הביניים. יתכן אמנם כי פעילות זאת הגיעה לשיאה בספרות השואה, אך אין חידוש

באמצעים כי אם בכמות ובאינטנסיביות שלהם. מאידך, אני מסתמך במחקרי על עבודתו החשובה של יחיאל שינטוך מן החוג ליידיש באוניברסיטה העברית, שחקר את השואה בתקופת התרחשותה באופן שיטתי, ובזכות מחקרו יכולתי לכתוב שניים מפרקי הספר שלי, זה הדן בסופרי הגיטו וזה הדן במשורר סוצקבר.

• בדברי המבוא למהדורה העברית אתה מתייחס למריבת הלשונות של העברית והיידיש. האין בכך משום אנאכרוניזם?

• המריבה היא ירדה מן הפרק ויש בה ענין היסטורי בלבד. אולם את מקום העיונות כלפי היידיש תפסה אדישות. כאשר אני מעמיד, למשל, את ל. שפירא לצידו של איזק באבל, אני קובע, למעשה, מעמד שווה לשניהם ועשוי לעורר בכך מידה של מחלוקת. הקורא העברי מניח, בדרך כלל, כי אם לא שמע על סופר מסויים אין הוא ראוי להכרה, ובפרט אם כתב בלשון היידיש הנחותה. ומכאן ספרות פחותת-ערך. אני טוען שהם שווי ערך ולעתים אף בעלי חשיבות גדולה יותר בנושא הזה, ואם כוח השכנוע שלי אינו מאבד מעוצמתו בהעברה מלשון ללשון, הרי ששכרי מעמלי יהיה הרמת ערכה של ספרות היידיש בעיני הקורא הישראלי ואולי אף גישור בין שתי תרבויות שהיו כמעט תרבות אחת בעבר הלא רחוק. ואולי אף יקרא הקורא העברי ספרות זאת...

• ענין נוסף שאתה מעלה בדברי המבוא למהדורה העברית, הוא חיזוקו של הזיכרון הקולקטיבי בעזרת הספרות שמיחזרה את המסורות הקיימות, ובאותה עת אתה מביע חשש ממחיקה ושכחה.

• אם הזיכרון הקולקטיבי עדיין קיים, הרי שזאת בזכות מדינת ישראל ובזכות הציונות. כאשר אנו מכנים מבצע הצלה כ'מבצע יציאת מצרים' או 'מבצע משה', אין זו סיסמה ריקה אלא הוכחה לקיומו ושימורו של הזיכרון הקולקטיבי. החוויה ההיסטורית מחדשת את הזיכרון, מאבטחת אותו. לעומת זאת, ככל שהתרבות הישראלית מושפעת יותר מתרבות המערב, ככל שאנו נעשים יותר אנוכיים וחווים את חיינו מבעד לעדשה של האגו וחיינו הפרטיים, הזכרון הקולקטיבי הולך ונחלש. אם יש בספרי מסר או לקח או אפילו ויכוח, הרי שהוא בהדגמה של יעילות המודל כמכשיר

עודד פלד / אור ירח, אבקת סקר

לאן נוסעת האדמה נוסע
ירח מלא צטור זקנקור
עננים שט במלא
הדרו מעל מרצפות-נג
אדמות; פוד סואהם 6
("מתחת לירדה")
ברניק, שכונת
עמלים

ARE YOU CRAZY

צעקתי לשומר בכניסה
לבית-הקברות היהודי
שהפנה אצבע נבוכה
אל קפת הכרטיסים, אבל
בחנות תירים בקצה אחד
הגשרים, ראיתי חלצה
עם סמל המנוחה, ותחתיו
(בעברית): **שלום**
מה אכפת ירח מה אדמה
נוסעת,
עכשו
שכלבת זאב זקנה (של)
השכן מקומה אי' מרחרחת
ספגניה בצלחת בשר,
אפה באבקת סקר

פראג, 17.11.92

מתוך חלונות, מרפסת, חצר אחורית, שירים 1990-1992 (הוצאת אופיר, 1993)

להבנת מציאות חיינו: התרבות היהודית מעניקה לאדם המודרני את כל הכלים והמודלים הרלוואנטיים לפירוש המציאות, וכבר היו דברים מעולם.

• **האם אני שומעת בדבריך חשש שהחוויה הישראלית עלולה ליצור זכרון קולקטיבי חדש שימחק או יטשטש את הישן? האם החלפנו את הקולקטיב ובעקבותיו, את הזיכרון?**

• איני חושש משכחת השואה אלא משכחת התגובה לשואה, שכן תגובה זאת היא סיכום וחידוש ב-זמני של ערכי התרבות עד אז. תקופת השואה יצרה מיתוס חדש, המבטא את גבורתו של עם אשר בשעת הכחדתו הוא בא לחדש ולפרש וליצור ערכים תרבותיים העומדים לו כנכסי צאן ברזל, וזאת כבר בשנת 1939. זוהי מעין תקופה 'מקראית' מבחינת היצירתיות. והנה, אין לנו קאנון של ספרות השואה, וכל מה שבידינו מזוהה כחומר עדות, שרוי בארכיון ואינו רואה אור ומופץ ונקרא. תקופה ספרותית שלמה נמצאת בתהום הנשיה. היא בסכנה של פסיחה, של ניתוק שלשלת. אנו נטועים יותר בספרות האקזיסטנציאלית של אפלפלד, ועם כל השוני ביניהם, גם של ויזל, ובשניהם אין הכרה של התרבות הרחבה שלנו. להבנת סופרים אלה אין צורך בידע מוקדם, בקרבה של המקורות של תרבותנו. ומאחר שאין המשך גנטי, לשוני, גיאוגרפי ודמוגרפי למסורת ההיא, ואין הוצאה לאור שנרתמה למשימה, ויש אלה הטוענים כי או אפשר להגיב לשואה משום נוראותה, או שיש להמתין עד יעברו חיי דור ורק אז תהיה לנו פרספקטיבה היסטורית – כל אלה הם האיומים המאיימים על הזיכרון הקולטיבי, והמעוותים למעשה את העובדות ההיסטוריות: למעשה התגובה הספרותית לשואה הגיעה לשיא בהפגנת יכולת ביטוי של העם בהגיגו על עצמו באמצעים רוחניים, ופסיחה על הישג זה היא אסון בפני עצמו.

• **בחרת לכתוב את ספרך בלשון גוף ראשון, מה שאינו נהוג או מקובל בספר תיאורטי, מדעי. האם יצאת לדרך עם תיזה מוגדרת?**

• בראשית המחקר רציתי, בפשטות, להוכיח שגם לנו, כמו לכל הגויים, יש תרבות אפוקליפטית: להם יש את ארץ הישימון – ולנו את פרץ מארקיש. במהלך המחקר גיליתי שההפך הוא הנכון: האפוקליפטיות נעצרת אצלנו,

מנושא המחקר נראה לי בלתי אמין בימינו, בסוף המאה העשרים. רציתי להשתמש בחוויה האישית כדי לבנות תיזה ולהציג חוויה קיומית. מה שעברתי גדול יותר ממני, ושימש מפתח להבנת ענין גדול וחשוב. כתבתי שש נוסחאות שונות לפני שמצאתי את הטון האישי שאינו טון וידויי. ולאחר שמצאתיו, חשתי משוחרר, ידעתי כי תהיה בספר אמת מסוימת שתאפשר, בסופו של דבר, דיון אובייקטיבי דווקא משום שקולי לא נאלץ להסתתר ולהתרמז מבין השורות. המודעות למטרתי שחררה אותי לקראת אובייקטיביזציה של הלהט האישי. ניו-יורק

ויצירתו של מארקיש, שהיא בפירוש אפוקליפטית, נתפסה בגיטו כספרות נחמה. הוא מחדש את מיתוס הפוגרום, את המבט הרבני. ואני, שיצאתי עם כוונה חילונית, שגרתית, ואף מנקודת ראות של ספרות השוואתית, הגעתי באופן פאראדוקסאלי אל המסקנה כי יש זרם אנטי-מודרניסטי, וכי הספרות המודרניסטית הוכנסה מחדש אל המסורת ושימשה כמקור של תמיכה דווקא בהקשר ההיסטורי שלה. באשר לנקיטה בגוף ראשון עלי לציין, כי אני מאמין שכל מי שעוסק במדעי היהדות יש לו מעורבות נפשית בנושא מחקרו. הריחוק האובייקטיבי והניכור